

Zeleň a historický urbanismus. Veřejná zeleň IV.

Tomáš Kučera

Dnes se vrátíme k zeleni ve městech, ovšem z trochu odlišného pohledu než ve druhém díle seriálu. Ve městech se principy správy veřejné zeleně řídí nepříliš omezenými

pravidly, jedině města s památkovou ochranou MPR nebo MPZ mají určené metodické principy obnovy zeleně a péče o ni.

Náměstí s pěší zónou v Kadani. Místo stromů tam „rostou“ truhlíky s muškáty. Foto Tomáš Kučera

Historický urbanismus se zaměřuje na prostorové uspořádání sídel, jejich částí a navazující okolní krajiny s ohledem na jejich stavební vývoj. Navazuje tak na architekturu a její historický vývoj, ovšem z hlediska prostorového uspořádání jednotlivých stavebních a dalších komponovaných prvků, tedy tvorby, kterou bychom dnes profesně zahrnuli pod zahradní a krajinářskou architekturu. Historický vývoj obrazu sídel a historické konotace tohoto vývoje naopak spadají do oblasti historických věd, popř. jelikož se jedná o prostorově explicitní (přesnou) práci mj. s mapovými podklady, do historické geografie. Ochrana historické podoby sídel a jejich okolí pak spadá pod památkový zákon a věcně ji naplňuje Národní památkový ústav. Jakkoli by se mohlo zdát, že ochrana přírody nemá v zájmových objektech historického sídelního vývoje svůj osobitý zájem, opak je pravdou. Stačí si připomenout diskuse, které proběhly (a nepochybně stále probíhají) kolem obnovy historických alejí, stromořadí tvořených starými vzrostlými stromy (o jejichž významu pro biodiverzitu i kvalitu života člověka jsme pojednali ve druhém díle seriálu) i údržby mnohých památných stromů stojících v sousedství památkově chráněných objektů. Kromě tohoto úhlu pohledu na údržbu již

existující zeleně, však musíme zmínit i opačný pohled, zdánlivě bezkonfliktní, který naopak zahrnuje absenci veřejné zeleně na místech, kde historicky byla a dotvářela tak dobový obraz sídla. Máme na mysli dnešní prázdná náměstí, kde stromy nahradila parkoviště pro auta a přítomnost zeleně je realizována maximálně tak rozmístěním mobilních květináčů.

Velmi podrobně se principům památkového urbanismu věnovali Kuča a Kučová (2000), zeleni v památkových objektech pak Novák (2001). Na příkladu vybraných měst Středočeského kraje připravil obsáhlou výstavu kolektiv VÚKOZ v. v. i. (Sojková et al. 2014) s mnoha názornými ukázkami rozmístění zeleně na náměstích a v ulicích českých měst.

Patří zeleň na náměstí?

Základní otázkou je, jaké historické období z hlediska stavebního vývoje památková ochrana preferuje v procesu rehabilitace sídelního obrazu. Stručně řečeno, pokud má náměstí charakter výstavní barokní zástavby, měla by zeleň podtrhovat a dotvářet architektonické prvky, zatímco v následném klasicistním období zeleň často sloužila k pohledovému zakrytí či odstínění starších staveb, nekonvenujících tehdejšímu estetickému

cítění. Zeleň na náměstích pak získávala na významu s postupnou změnou funkce prostoru pro tržiště na prostor odpočinkový (korzo). Přístupy k zeleni se však diametrálně lišily město od města. Z památkového hlediska je tedy zeleň na náměstích poměrně novodobým prvkem, přičemž neproblematické jsou stromy nižší, s kulovitou korunou po stranách náměstí, popř. v jeho středu. Naopak „nežádoucí“ je zeleň vzrostlá, přetvářející prostor náměstí na park. Pokud však v blízkém okolí chybí skutečný park, pak tento prostor plní jeho funkci se všemi kladnými dopady na obyvatele, kteří jakýkoliv zásah vnímají velmi negativně. Role ochrany přírody a krajiny pak v takových případech skutečně spočívá ve zhodnocení provozní bezpečnosti jednotlivých dřevin a jejich ekologických funkcí jako celku, s veškerým respektem k požadavku funkčního určení prostoru jako náměstí. Dalším velmi specifickým prostorem je kostel a jeho nejbližší okolí se vzrostlými stromy, které ho zčásti nebo úplně zakrývají, což lze v extrémním případě vnímat i jako pozůstatek snahy minulého režimu odstínit ideologicky „nevhodnou“ stavbu z pohledového horizontu. Ve zcela obecné rovině jsou na náměstí a u kostela zcela nevhodné jehličnany, z nichž sice nepadá listí, ale které přetvářejí obraz sídla celoročně. Přerostlá zeleň je konkurencí památky, nikoliv jejím doplňkem. Na druhé straně ani mobilní zeleň (zejména stromy) není do těchto prostor vhodná a žádoucí, a to jak z důvodů vyšších nákladů na údržbu, tak prakticky nulové historické opory.

Stromořadí

Stromořadí jsou známá prakticky po celou novodobou historii, zpočátku jako pohledové předěly či hradby oddělující společně s ohrazením panská sídla od okolní krajiny (renesance), později pak ve vazbě na sakrální i profánní stavby a pohledové či symbolické osy v podobě alejí, kterými se tyto stavby propojovaly s okolní krajinou a také mezi sebou (o tom však až v dalším díle seriálu). Stromořadí podél cest jsou spojována s funkční ochranou pocestných před přímým sluncem, ovocné stromy pak měly být sázeny na základě císařského dekretu, aby poskytovaly zpestření stravy vojákům na dlouhých přesunech. Novodobé kompoziční využití alejí se cílevědomě podél cest začalo uplatňovat na přelomu 19. a 20. století, kdy stromořadí

Mobilní zeleň se absolutně nehodí k historizujícímu pojetí náměstí MPR Tábor. Foto Jana Kučerová

dostala obnovenou funkci podél výletních cest spojujících město s jeho nejbližším přírodně hodnotným okolím. Díky tomu došlo na mnoha místech k propojení zeleně ve vnitřním městě se zelení na periferii, a tím k postupnému obohacování druhových spekter rostlin a živočichů.

Hradby

Území pod hradbami si na mnoha místech uchovalo svůj specifický charakter po dlouhou dobu, mnohde až dodnes. Bylo zpravidla extenzivně obhospodařované (sady, zahrady), mnohde pak se proměnilo ve veřejné parky. Jen výjimečně jsou dosud dochované i hradební příkopy. Pozůstatkem opevnění jsou tzv. okružní parky např. v Praze, Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové či Jihlavě a mnohých dalších městech, kde tvoří zeď prstenec kolem vlastního centra. Z funkčního hlediska je třeba, aby tento zelený prstenec byl propojen zelenými koridory přes zahrady se souvislou zelení na periferii.

Usedlosti a bývalé hospodářské dvory

Usedlosti měly v minulosti zpravidla hospodářský charakter a vzrostlé dřeviny byly v jejich blízkosti udržovány jednak jako ochrana před šířením požárů mezi jednotlivými hospodář-

skými budovami, jednak jako potenciální možnébleskosvody. Dnes jsou usedlosti a dvory zpravidla zapojené do okolní zástavby, přilehlé sady jsou opuštěné nebo zrušené a obnova je finančně velmi problematická.

Hřbitovy

Hřbitovy mají vlastní duchovní rozměr a hodnotu, proto zeď na nich bývá spíše uzavřená, kompaktní, jedinečně zde mohou být ve větší míře uplatněny prostrátní a pyramidální jehličnany, ovšem adekvátní výškou vůči okolní zástavbě. Hřbitovy díky své rozloze tvoří ve větších městech nezastupitelnou plochu souvislé zeleně s požadavkem na spíše extenzivní údržbu. Prioritu má opět provozní bezpečnost, nicméně prostředky na průběžnou údržbu a periodickou obnovu jsou vzhledem k vyššímu riziku poškození majetku poměrně dostupné.

Sortimenty dřevin

Metodika NPÚ (Novák 2001) připouští historický sortiment dřevin tvořený především původními druhy: tradiční českou lípou a dubem, tisem a ovocnými stromy, z nepůvodních druhů pak Habsburky šířeným jírovcem maďalem, platanem či akátem. Oblíbený na hřbitovech byl břechtan spojený se sym-

Nevhodně zvolená mobilní zeď „nahrazuje“ letničkové záhony. Foto Tomáš Kučera

bolikou věčného života. V pozdějším období se začaly uplatňovat tvarované habry, jilmy, javory, hlohy, šejky a slivoně, vzácněji jerlín a turecká líska. Na rozlehlějších prostranstvích se pak kromě jírovců vysazovaly také platany. Pozoruhodně bohaté byly sortimenty dřevin doložené v minulosti (např. přes 200 druhů v r. 1818 v Denisových sadech v Brně, během 19. stol. přes 70 stromů a 60 keřů ve Smetanových sadech v Olomouci, Hronová-Šafářová 2013). Uvedené sortimenty dřevin jsou poměrně pestré s celou řadou exotů, které dnes známe spíše z okrasných zahrad a zámeckých parků. Přesto nejsou v sídlech doporučované ve větším zastoupení stromy jehličnaté a z listnatých stromy barevně příliš nápadné (Novák 2001), ovšem existují výjimky právě ve vazbě na místní poměry a barevnost fasád, např. loubince, neboli přísavníky mající na podzim výrazně červené zbarvení. Na nábřežích jsou doporučovány smuteční vrby, na místa s nepravidelnou uliční linií pak lze umisťovat solitérní stromy (vhodně velké). Požadavek na zachování stejného druhu či odrůdy určitě nelze doporučit v případě trnovníku akátu, který svými kořenovými exudáty kompetičně vylučuje jiné druhy (a po delším časovém období i sám sebe), a bezpochyby také v případě těch druhů, které mají sklon k samovolnému invazivnímu šíření (javor jasanolistý, pajasan žláznatý,

Praha – zeď lemující hradby tvoří téměř souvislý prstenec kolem Pražského hradu. Foto Jana Kučerová

borovice vejmutovka, cizokrajné topoly atp.). Topol vlašský dorůstá značné výšky a hodí se tak spíše do volné krajiny než do uzavřené zástavby. Jako problematické vidím v blízkosti míst, která nejsou pravidelně obhospodařovaná, i jasany včetně domácího jasanu ztepilého. Naopak nahrazování lípy srdčité lípou velkolistou má význam v místech, kde stromy mohou trpět přísuškou a jsou vystaveny celodennímu slunci. Podobný potenciál má také javor babyka a další domácí druhy teplomilných dřevin (teplomilné jeřáby jsou bohužel málo odolné vůči zimnímu solení a exhalacím), z cizích druhů třeba břestovec západní. Naopak vyvarovat bychom se měli středomořských druhů zanášených s pouka-

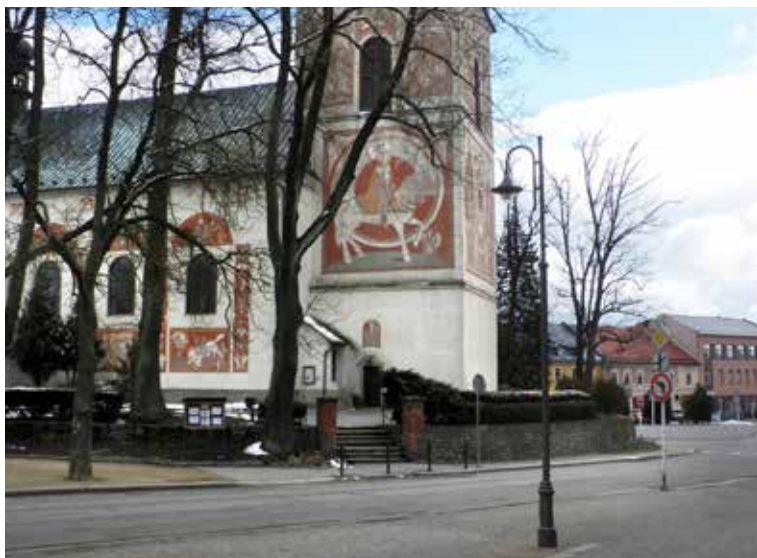
zem na klimatické změny a globální oteplení (Plietzsch 2012).

Konečně na závěr bych rád podtrhl ještě jeden opomíjený aspekt veřejné zeleně, a tím jsou tradiční domácí kultivary a jejich použití ve výsadbách. Pokud tyto jsou v soukromém prostoru nahrazovány novodobými zahraničními odolnými kultivary, měla by to být právě veřejná prostranství, kde se

uplatní kulturní diverzita pěstovaných rostlin daného regionu. Má to i svá pozitiva v podobě pestrobarevných záhonů okrasných rostlin, které v posledních letech rychlým tempem mizí ze soukromých zahrad, jsouce nahrazeny bezúdržbovými stálezelenými výsadbami ve štěpce. Kulturní diverzita tak v procesu postupné globalizace ustupuje homogenizaci a unifikaci, a to nejenom přírodních, ale i kulturních rostlin.

Zdroje:

- Kuča K., Kučová V. (2000): *Principy památkového urbanismu*. – Zprávy památkové péče 60, příloha, 104 s., Praha.
- Novák Z. (2001): *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích*. – Státní ústav památkové péče, Praha.
- Sojková E., Glosová M., Kupka J., Širina P.: (2015): *Zeleň městských památkových zón Středočeského kraje*. – VUKOZ, Průhonice. (Katalog výstav <http://www.zelenempz.cz/data/KatalogBlokMPZ.pdf>).

Zeleň v létě zakrývá novodobě vyzdobenou fasádu kostela v Novém Městě na Moravě. Foto Michal Petrovič

Průhonice – pěnišníky před budovou VÚKOZ v. v. i. reprezentují vhodné domácí kultivary. Foto Markéta Šantrůčková

Zeleň v historickém centru Gentu (Belgie). Foto Václav Kučera

Jeden blok od historického náměstí v Tournai (Belgie). Foto Tomáš Kučera